

Wessische

der Rudste An-
mensch.

Utrecht 9909

D 294

Do 94

12531/vi.09.

Von Verfasser.

HET OUDSTE ARAMEESCH

:: OPENBARE LES ::
GEHOUDEN DEN 27 APRIL 1909 DOOR
:: Dr. A. J. WENSINCK, ::
PRIVAAT-DOCENT AAN DE RIJKS-
UNIVERSITEIT TE UTRECHT

UTRECHT — A. OOSTHOEK — 1909

HET OUDSTE ARAMEESCH

HERMANN W. KRAMER

HET OUDSTE ARAMEESCH

:: OPENBARE LES ::
GEHOUDEN DEN 27 APRIL 1909 DOOR
:: Dr. A. J. WENSINCK, ::
PRIVAAT-DOCENT AAN DE RIJKS-
UNIVERSITEIT TE UTRECHT

UTRECHT — A. OOSTHOEK — 1909

HET OUDSTE ARAMEÏSCH

OPGEBAVE LES
GEBOUW DEN 27 APRIL 1888 DOOR
D. A. J. WENDECK
PRIVAAT-DOCENT AAN DE RIJSE
UNIVERSITEIT TE UTRECHT

UTRECHT - A. OSTHOFF - 1888

Hooggeachte Toehoorders !

De kennis omtrent het vaderland van een volk of een volken-groep is van groot belang voor verschillende takken van weten-schap. Het is U bekend, dat men getracht heeft en tracht de vraag te beantwoorden, waar de Ariërs thuis hooren en dat op deze vraag de meest uiteenloopende antwoorden zijn gege-ven. Dezelfde vraag is natuurlijk ook voor de Semitische volken gesteld, en ook hier waren de antwoorden niet eensluidend. En geen wonder: de gegevens moeten met bijzondere zorg ge-schift worden, voordat men ze kan gebruiken; en verder is er te rekenen met allerlei mogelijkheden waarnaar men slechts kan gissen: want het tijdperk, waarover we iets willen weten ligt ver achter het gebied der geschiedenis. Zoo heeft een on-derzoeker Midden-Azië, ¹⁾ een ander Afrika ²⁾ voor het vader-land der Semitische volken gehouden.

Ten onzent heeft prof. de Goeje ³⁾ zich over deze vraaguitge-sproken. Hij toont op het voetspoor van Sprenger aan, dat de geschiedenis der Semieten talrijke voorbeelden geeft van no-madische volksstammen, die langzamerhand de woestijn verla-ten en zich in bebouwbare streken vestigen. Daarentegen heeft nooit het omgekeerde plaats; de zwervende toestand is dus de

¹⁾ Von Kremer.

²⁾ Nöldeke in *Encyclopaedia Britannica*, art. *Semitic Languages*. Nöldeke geeft zijn opvatting slechts in het voorbijgaan; het is mij niet bekend, dat hij haar ergens anders nader gemotiveerd of gewijzigd voorgesteld heeft.

³⁾ *Het vaderland der semietische volken*. Zie *Jaarboek der Rijksuniversiteit te Leiden*, 1882.

oorspronkelijke. Hieruit volgt, dat de Semieten thuis hooren in de steppe, waar voedsel voor hunne kudden te vinden is. Stemt men dit toe, dan blijven er eigenlijk slechts twee mogelijkheden: óf Arabië óf Mesopotamië ¹⁾ is hun vaderland. De Goeje spreekt zich voor de eerste opvatting uit. Zij heeft het groote voordeel, dat zij kan wijzen op een analogie in de geschiedenis: de Arabische volksverhuizing, die in den vóór-Christelijken tijd is begonnen en haar hoogtepunt heeft bereikt in de verovering van Voor-Azië door den Islam.

Eenige eeuwen voor Christus dringen b.v. de (Arabische) Nabateërs naar het Noorden op en stichten een rijk waarvan Petra het middelpunt is, maar dat zelfs Damascus niet ongemeid laat.

Eenige eeuwen later vestigen de Arabische Lachmiden zich aan den zoom der Syrische Woestijn, niet ver van den Euphraat, in al-Hira. En zoo zijn er meer voorbeelden.

Het schijnt, dat de Goeje's meening, die reeds vroeger uitgesproken was door Sayce, Sprenger en Schrader, meer en meer instemming vindt. En zoo stelt men zich dan voor, dat de Arabische steppe achtereenvolgens overtollig geworden groepen van haar bevolking over de haar omzoomende landen uitgestort heeft.

De oudste dezer volksverhuizingen is de Babylonische geweest; zij heeft zich in vóór-historischen tijd voltrokken en wij vinden haar sporen in de Babylonische cultuur, die tot 3 à 4000 jaar v. Chr. teruggaat.

De volgende groote trek naar het Noorden was die der Kanaaneesche Semieten.²⁾ Ook hierover hebben wij geen directe

¹⁾ Dit is de meening van Hommel in zijn *Namen der Säugethiere bei den Süd-semitischen Völkern*, 1879.

²⁾ Paton, *The early history of Syria and Palestine*, p. 25 sqq. vermeldt de verhuizing der Amorieten afzonderlijk, tusschen 2500 en 2230 v. Chr. Ik durf niet te beoordeelen hoeveel grond er is voor dergelijke nauwkeurige opgaven.

berichten. Gewoonlijk worden de Israëlieten als de laatst-aangekomen vertegenwoordigers dezer groep beschouwd.¹⁾

Iets meer is bekend omtrent de derde groote volksverhuizing, die der Arameeërs, hoewel hun eerste bewegingen niet nauwkeurig zijn te volgen. Maar de geschiedenis vindt hen nog als nomaden in de landen van Euphraat en Tigris, waar ze langzamerhand tot de gezeten bevolking gaan behooren.²⁾ Voor het eerst³⁾ wordt hun naam vermeld onder Salmanassar I (± 1300 v. Chr.) die veldtochten naar Mesopotamie onderneemt om hen te onderdrukken.⁴⁾ En tot in den bloeitijd van het Assyrische rijk verhalen de inscripties van Arameesche halfnomaden die in Zuid-Babylonie en aan de grens van Elam woonden.⁵⁾ Maar dan is toch hun vestiging als gezeten bevolking reeds begonnen.

In Palestina en Syrie gelukte het hun reeds vroeger vasten voet te zetten. Zooals ik zeide worden de Israëlieten gewoonlijk tot de Kanaaneesche volkengroep gerekend. Hun eigen traditie echter stelt hen in nauwe betrekking tot de Arameeërs;⁶⁾ in den laatsten tijd heeft men getracht deze traditie voor de geschiedenis bruikbaar te maken.⁷⁾ Stellige uitspraken zijn in

¹⁾ Doch zie beneden.

²⁾ cf. Streck, *Über die älteste Geschichte der Aramäer*, in *Klio*, VI, 185 ff.; id., *Keilinschriftliche Beiträge zur Geographie Vorderasiens (Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft, 1906)* S. 1. ff.

³⁾ Volgens sommige Assyriologen (bv. Winckler, *Gesch. Babyloniens und Assyriens*, S. 177; Streck, *a. a. O.*) zijn de achlamu, die reeds in de Amarna-brieven en verder herhaaldelijk in de Assyrische litteratuur voorkomen, Arameesche nomaden. De voor deze meening aangevoerde plaatsen zijn echter niet overtuigend. Volgens Sanda (*die Aramäer*, S. 6) zou de uitdrukking „Aramäische Achlame“ de nationaliteit der achlamu bewijzen. Men zou met even veel recht uit deze uitdrukking kunnen afleiden, dat de elders genoemde achlamu geen Arameeërs waren. — Tiele (*Bab.-Ass. Geschichte*, I 148) vermeldt achlamu zonder van Arameeërs te spreken.

⁴⁾ Winckler und Zimmern, *die Keilinschriften und das alte Testament*, S. 35.

⁵⁾ Delitzsch, *Wo lag das Paradies?* S. 237 f.; cf. B. D. Eerdmans, *Alttestamentliche Studien* II, 83 f.

⁶⁾ Men denke b.v. aan het huwelijk van Izak en Jacob.

⁷⁾ E. Meyer, *Die Israeliten und ihre Nachbarstämme*, S. 235 ff.; L. B. Paton, *The early History of Syria and Palestine*, p. 111 sqq.; B. D. Eerdmans, *a. a. O.*, S. 82 ff.

dezen echter nog wat voorbarig. Zeker is, dat omstreeks 1000 v. Chr. Damascus in de handen van Arameeërs was.¹⁾ En het is zelfs waarschijnlijk, dat dit reeds \pm 1200 v. Chr. het geval was, daar in dien tijd Damascus met zijn Arameeschen naam genoemd wordt in een Egyptisch document.²⁾

De Arameeërs waren dus toen reeds een belangrijke factor in Voor-Azie: dat deze numerieke sterkte zich op politiek gebied betrekkelijk weinig heeft doen gelden, hangt met hun aanleg samen; zij hebben op geen enkel gebied uitgeblonken en kunnen de vergelijking met hun Noord-Semitische stamverwanten evenmin doorstaan als met de Arabieren.

Maar hun taal heeft zonder geweld de uitgebreide heerschappij gekregen die hun zelf onbereikbaar was.

Wij zijn tegenwoordig in staat die uitbreiding vrij nauwkeurig te volgen, doordat in den laatsten tijd in Egypte en Voor-Azie Arameesche papyri en inscripties gevonden zijn.

Voor 20 jaar kende men van het Oud-Arameesch³⁾ alleen datgene, wat bij de opgravingen op de plaats van het vroegere Babel en Ninive voor den dag gekomen was.

Dat waren grootendeels inscripties, die een op hetzelfde voorwerp geschreven Assyrischen tekst in het kort weergaven. Deze voorwerpen stonden meerendeels met den handel in verband, het waren gewichten en zegels, of wel tabletten, die een kontrakt bevatten. Blijkbaar had de toevoeging van een korten inhoud in het Arameesch het doel den Assyrischen tekst op gemakkelijk verstaanbare wijze aan te duiden. Het scheen dat in

¹⁾ 2 Sam. 8, 5. 10, 6, 8.

²⁾ W. Max Müller. *Asien und Europa*, S. 234 f.

³⁾ De Stèle van Taima is in 1884 voor het eerst opgenomen; ik laat haar hier buiten beschouwing, omdat zij chronologisch en graphisch tot een jongeren tijd behoort en geographisch ver van de hier besproken inscripties ligt.

den tijd, waaruit deze voorwerpen afkomstig waren, d.i. in de 9e eeuw v. Chr. en later, het Assyrisch op weg was verdrongen te worden door het Arameesch. Een belangrijke conclusie dus.

Intusschen werd door deze korte opschriften omtrent het oudere Arameesch uitteraard slechts weinig bekend. In de laatste 20 jaren is dit eenigszins anders geworden.

In 1888 had het Deutsche „Orientcomité" een expeditie uitgezonden naar Zendjirli, een klein Koerdendorp aan den voet van den Amanus, op de grens van Klein-Azie en N.-W.-Syrie. Deze expeditie werd gevolgd door 2 andere en in 1893 werden de voornaamste vondsten gepubliceerd.¹⁾ Daaronder waren 3 inscripties in een oud-semitisch alfabet, dat groote gelijkenis vertoont met de bekende inscriptie van koning Mesa.

In een dezer opschriften vertelt een vorstelijk persoon, Barrekub²⁾, dat in het huis van zijn grootvader een samenzwering heeft plaats gevonden, waarbij 70 prinses het leven lieten. Door de gunst der goden ontkwam zijn vader Panammu aan den dood. Maar om zich te handhaven moest deze zich aansluiten bij Tiglat-Pilezar, den koning van Assyrie, d.w.z. hij werd vasal van Assyrie. Panammu volgde nu Tiglat-Pilezar op zijn krijgstochten en deze beloonde zijn diensten door hem eenige macht te verleen over de kleine vorsten uit de omgeving. Hij stierf op een expeditie in het gevolg van zijn leenheer niet ver van Damascus. Barrekub zegt dan verder, dat de koning van Assyrie hem de plaats van zijn vader deed innemen.

¹⁾ *Königliche Museen zu Berlin Mittheilungen aus den Orientalischen Sammlungen*. Heft XI, *Ausgrabungen in Sendschirli I.* (Berlin 1893) Heft XII, *Ausgrabungsbericht und Architectur* (ib. 1893). Heft XIII, *Thorsculpturen* (ib. 1902.)

Verder: D. H. Müller in *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*. Band VII u. X. Sachau in *Sitzungsberichte der preuss. Akademie*, 1892 und 1896.

Men vindt al de inscripties afgedrukt bij Lidzbarski, *Handbuch der Nordsem. Epigraphik* S. 440 ff.

²⁾ De vocalen zijn onzeker.

Reeds deze inscriptie geeft een merkwaardigen blik op de lotgevallen van een kleinen staat in voor-Azië in den tijd der Assyrische hegemonie; maar het was mogelijk tijd en plaats dezer gebeurtenissen nauwkeurig vast te stellen. Te Zandjirli was namelijk nog een inscriptie van denzelfden Bar-rekub gevonden. Hij noemt zich daarin Bar-rekub, zoon van Panammu, koning van Sam'al, knecht van Tiglat Pilesar en verhaalt dan nog eens, dat hij zijn vader opgevolgd is door de beschikking van „mijnheer den koning van Assyrië;” dat hij zijn huis ¹⁾ voortreffelijker gemaakt heeft dan dat van één der groote koningen. Zijn voorvaderen hadden slechts één paleis, dat zoowel tot winter- als tot zomerresidentie diende; ²⁾ daarom bouwde hij er het paleis bij, waarvan deze inscriptie de bouwoorkonde is.

Hier bleek dat Panammu en zijn zoon Bar-rekub heerschers waren over het rijk Sam'al, waarvan het tegenwoordige Zandjirli waarschijnlijk de residentie-stad was. Prof. Sachau kon vaststellen dat Sam'al ook in Assyrische inscripties voorkomt en op een monument van Tiglat-Pilesar III vond hij een koning Panammu van Sam'al genoemd. ³⁾ Hieruit kon geconcludeerd worden, dat de door Bar-rekub genoemde Tiglat-Pilesar de derde van dien naam was, die van 745—727 regeerde; zijn tijdgenoot Panammu had dus ook in de laatste helft der 8e eeuw na Chr. geleefd. En daarmee was tevens de ouderdom dezer beide inscripties ongeveer bepaald.

Het derde der gevonden opschriften was op een standbeeld van den god Hadad aangebracht. Dit vertoonde nog oudere

¹⁾ Hoffmann (*Zeitschrift für Assyriologie*, h.g.g. von Bezold, Band XI, S. 317 ff.) vat „huis” hier op als „dynastie”. Met het oog op het karakter dezer inscriptie, twijfel ik aan de juistheid dezer opvatting; „paleis” is mij waarschijnlijker.

²⁾ cf. Jer. 36, 22. Amos 3, 15. De ruïnen van een zomerpaleis te Hatra vindt men afgebeeld bij W. Andrae, *Beschreibung der Ruinen von Hatra*. (Leipzig, 1908.)

³⁾ *Sitz. Ber. preuss. Akad.* 1892. S. 813 ff. Zie ook de Goeje in *Versl. en Meded. Kon. Akad. Letterkunde*, 3e Reeks, Deel X.

kenteekenen, zoowel uiterlijk als wat den inhoud betreft. Hier voerde een andere Panammu het woord en vertelde hoe zijn voorganger hem als zoon geadopteerd had. Uit den samenhang blijkt, dat deze Panammu een andere is dan de vader van Barrekub. Het is niet met zekerheid te zeggen, wanneer hij geregeerd heeft; waarschijnlijk niet lang na 800. Overigens is de tekst zeer geschonden, zoodat de verklaring groote moeilijkheden oplevert.

De opgravingen te Zendjirli en omstreken waren van belang voor de geschiedenis van Voor-Azië en de semitische epigraphiek. Wat ze voor de philologie beteekenen, hoop ik straks kort te bespreken.

Drie jaar na de bekendmaking der vondsten van het Deutsche Orient-comité, deed Clermont-Ganneau aan de Académie des Inscriptions et belles Lettres te Parijs de mededeeling, dat hij voor het Louvre twee oude monumenten verworven had.¹⁾ Ze waren reeds in 1891 toevallig door landbouwers opgegraven, in het dorp Nerab, ten Z.O. van Aleppo.²⁾ Het zijn twee grafsteenen met afbeeldingen en opschriften in een alfabet van karakters, die slechts weinig jonger kunnen zijn dan die van Zendjirli.

De afgebeelde personen zijn gekleed naar de Assyrische mode; van perzischen invloed is nog niets te bemerken; het is daarom waarschijnlijk, dat deze steenen in de 7e eeuw v. Chr. bewerkt zijn.

De opschriften zijn van geringen omvang. De dooden, waarvan ze verhalen, waren beiden priester van den maangod Sahr te Nerab. Eigenaardig is, dat de tweede sprekend ingevoerd wordt: „Men heeft mij geen voorwerpen van zilver en koper in het graf meegegeven; alleen in mijn kleederen heeft men mij gelegd.”

¹⁾ *Académie des Inscriptions etc. Comptes rendus* 1896, p. 118 s.v.

²⁾ Clermont-Ganneau, *Études d'archéologie orientale*, II, 182 svv. 1897.

Blijkbaar is dit een waarschuwing voor grafdieven, dat zij hier vergeefsche moeite zouden doen. Hij eindigt met een vervloeking tegen ieder, die hem in zijn laatste rust zou willen storen. — Een typisch verschijnsel is ook het motief van de belooning der deugd, dat men hier en bij Bar-rekub vindt: om zijn gerechtigheid wordt Bar-rekub op de plaats van zijn vader gesteld, en om zijn gerechtigheid geeft de maangod dezen priester „een goeden naam”. Men denkt bij het lezen van dergelijke uitingen aan de klachten van den Prediker, die de dingen zoo anders zag.

De vondsten van Zendjirli en Nerab bleven langen tijd de eenige gedenkteekenen van het oudste Arameesch; totdat in 1908 een nieuwe belangrijke publicatie gedaan werd. De heer H. Pognon, Fransch consul, had reeds jaren lang, van uit zijne woonplaatsen Aleppo en Bagdad, groote tochten in Syrie en Mesopotamie gemaakt, met het doel om Semitische inscripties te verzamelen. In 1907 en 1908 gaf hij deze uit in een omvangrijk werk, ¹⁾ dat meerendeels Syrische en verder Arabische en Babylonisch-Assyrische teksten bevat.

Maar de meeste aandacht trokken eenige oud-Arameesche fragmenten. Pognon vertelt, dat hij op een van zijn tochten in 1903 in een dorp aankwam, waar hij de middagrust wilde houden. Terwijl zijn mannen de tenten opsloegen, zag hij in een muur een steen met opschrift. Hij kocht dien voor een kleinigheid en bij het losmaken werden nog twee steenen gevonden, die bij den eersten pasten, terwijl een vierde, die zich bij deze drie aansloot, in den rand van een put werd gevonden, waar hij werd gebruikt om er de touwen der emmers langs te laten glijden.

¹⁾ *Inscriptions sémitiques de la Syrie, de la Mésopotamie et de la région de Mossoul*, par H. Pognon. Paris 1907/8.

Maar tevens bleek, dat deze 4 blokken slechts de kleinste helft van één groot steenblok vormden. Pognon houdt het voor waarschijnlijk, dat het ontbrekende deel nog bewaard is: hij hoopt zelf ter plaatse nasporingen te kunnen doen en houdt daarom geheim, waar hij zijn gelukkige vondst gedaan heeft. ¹⁾ Alleen zegt hij, dat het was op 200 K.M. afstand van de kust der Middellandsche Zee, niet ver van het vroegere gebied van het Hebreeuwsch, Phenicisch en Moabitisch.

Deze 4 steenen zijn aan de zijden en aan den voorkant beschreven. Alleen de inscriptie aan den voorkant is tamelijk bevredigend door Pognon verklaard; de andere zijn sterk beschadigd, zoodat nog wel woorden te lezen zijn, maar de samenhang niet duidelijk is. Ik zal daarom alleen over de eerstgenoemde spreken.

Zij is in den 1en persoon gesteld; maar eerst maakt de oprichter zich bekend in den 3en persoon:

„Het monument, hetwelk opgericht heeft Zakir, ²⁾ koning van Hamāt en La'aš”.

Wij hebben hier dus, evenals te Zendjirli, met een vorstelijk persoon te doen; ook weer een van die kleine despoten, die grootendeels afhankelijk waren van de mogendheid, die de leiding had. Deze Zakir noemt zich koning van Hamāt en La'aš. Hamat, het klassieke Epiphania, is bekend genoeg. Maar van La'aš is zelfs de naam ons niet overgeleverd en over zijn ligging is niets met zekerheid te zeggen. ³⁾

¹⁾ Deze reden schijnt eerzuchtig; maar wie weet welk een schade persoonlijke naijver en chauvinisme aan wetenschappelijke ondernemingen kunnen doen, zal haar billijken.

²⁾ Ik geef de vokalisatie van Pognon, die een naam Zakir in Assyrische inscripties vindt. Natuurlijk is dit geen bewijs voor haar juistheid.

³⁾ R. Dussaud in *Revue archéologique*, 1908 vindt La'aš terug in het Ass. Loukhouti. J. Barth in *Orientalische Literaturzeitung* 1909 (Sp. 10 ff.) ziet er het bijbelsche לַשָּׁי (Gen. 10, 19) in.

Volgens Grimme (ib. Sp. 15) is het Cyprus. Maar aan Grimme's fantasieën hechte men niet te veel gewicht.

Zakir noemt nog een stad in zijn rijk n.l. Hazrak. Het land Hazrak wordt in het Oude Testament ¹⁾ te zamen met Damascus genoemd. ²⁾ En in Assyrische incripties komen zoowel stad als land van dien naam ³⁾ voor. Volgens latere getuigen ⁴⁾ was Hazrak niet ver van Damascus gelegen. Het schijnt dus dat het rijk van koning Zakir zich naar het Zuiden uitgestrekt heeft. Geen wonder dan ook, dat er botsingen met Damascus voorkwamen.

Over zulk een kritiek oogenblik bericht Zakir. De koning van Damascus vereenigde meer dan 10 vorsten en trok met hen en hun legers tegen Hazrak. Zij bouwden een hoogen muur en groeven een diepe gracht om de stad; de toestand werd hoogst gevaarlijk voor Zakir. Hij zegt zelf: „toen hief ik mijn handen op tot Be'elšemin en hij antwoordde mij en sprak tot mij door zieners: vrees niet, want ik heb u koning gemaakt en ik ben met u en ik zal u redden van al deze koningen, die een verschansing tegen u opgeslagen hebben.” ¹⁾ Verder bericht de inscriptie ons niet, maar het is duidelijk, dat de zieners gelijk gekregen hebben; anders had Zakir dit monument niet opgericht.

Deze beschrijving herinnert levendig aan een bekend verhaal

¹⁾ Zach. 9, 1.

²⁾ Als curiosum vermeld ik hier wat Halévy (*Revue Semitique* XIV, 245) naar aanleiding van het voorkomen van Hazrak in deze inscriptie schrijft: „cette découverte . . . détruit radicalement la thèse de l'école grafienne qui, en identifiant Hazrak avec Antioche, place les chapitres IX et X du livre de Zacharie aux approches de l'époque macchabéenne C'est un écrasement matériel, qui montrera aux plus aveuglés les vanités des spéculations historiques propres à cette école” etc.

Behalve dat het niet aangaat om de opvatting van Stade en eenige anderen „la thèse de l'école grafienne” te noemen, (men zie bv. Kuenon's geheel andere beschouwing, *H. C. O.*², 408 v.g.g) is niet in te zien, wat een geografische naam bij Zacharia zou bewijzen vóór of tegen de „Graf'sche Hypothese”,

³⁾ Althans Delitzsch (*Wo lag das Paradies?* S. 279) identificeert Hatarik(k)a met Hazrak, evenals Schrader. Zoo ook Pognon.

⁴⁾ Pognon, *Inscr.* p. 166.

⁵⁾ Zie Bijlage. Ik heb hier het ontbrekende op de waarschijnlijkste wijze aangevuld.

uit het Oude Testament: de belegering van Jerusalem, onder de regeering van Hiskia,¹⁾ door een Assyrisch leger. Als het den koning te benauwd wordt laat hij den profeet Jesaja vragen een gebed te doen. Deze laat aan Hiskia zeggen: „Vrees niet voor de woorden die gij gehoord hebt.” En ook Sanherib moet onverrichter zake naar zijn land terugkeeren.

Het beleg van Hazrak had lang voor de belegering van Jeruzalem plaats. Wij kunnen den tijd vrij nauwkeurig bepalen. De koning van Damascus, die het op den ondergang van Zakir toegelegd had, wordt namelijk met naam en toenaam in de inscriptie genoemd. Hij is een oude bekende: Bar-Hadad, de zoon van Hazael. Hazael²⁾ werd, na een langdurige regeering, omstreeks 800 opgevolgd door Bar-Hadad³⁾, die blijkens Assyrische gegevens,⁴⁾ niet lang geregeerd heeft. Zijn tijdgenoot Zakir heeft dit monument dus waarschijnlijk in het begin van de 8e eeuw v. Chr. opgericht. De inscriptie is dus ongeveer even oud als die van Panammu I op het Hadad-beeld; in ieder geval de oudste Arameesche die wij hebben.

Uit deze korte beschrijving moge blijken, dat de overblijfselen van het oudste Arameesch van belang zijn voor de geschiedenis van Voor-Azie. Meer beteekenen ze echter in taalkundig opzicht.

Daarover nog een enkel woord.

Wij hebben gezegd, dat achtereenvolgens de Babylonische, de Kanaaneesche en de Arameesche volkengroep zich gevestigd zullen hebben in die streken, waar de geschiedenis ze kent. Elk dezer groepen bracht haar eigen dialect mede, dat in de

1) 2 Kon. 19.

2) 1 Kon. 19, 15 vgg. 2 Kon. 8, 8 vgg. 10, 32.

3) 2 Kon. 18, 3, 24. Zie over de koningen van Damascus Dr. A. Noordtjiz in *Theol. Studien* (1908).

4) Zie Pognon. O. c. p. 176 svv.

nieuwe woonplaatsen verder ontwikkeld werd. De semitische talen, zooals die in de verschillende litteraturen zijn bewaard, staan vrij dicht bij elkaar; en hoe verder we chronologisch terug gaan, des te geringer worden de verschillen, zoo zelfs, dat men in sommige gevallen twijfelt welke taal men vóór zich heeft. Men onderstelt dan ook een moedertaal, die aan alle Semitische volken gemeen is geweest en waarvan de ons bekende talen de dochters zijn.

Deze dochters hebben natuurlijk niet allen in denzelfden graad de moederlijke trekken bewaard: het Hebreeuwsch is, zelfs in den oudsten vorm, dien wij er van kennen, reeds veel meer afgeweken van het onderstelde oer-semitisch, dan het zooveel later in de geschiedenis optredende Arabisch. En het Arameesch? Laat mij deze vraag wat nauwkeuriger beantwoorden door enkele in het oog vallende kenmerken van deze taal te noemen:

1e. Het Arameesch is arm aan heldere vokalen. Zijn tegen-deel op dit punt is het klassieke Arabisch. Dit kent in het schrift zelfs geen murmelvokalen. Maar in het Arameesch gaat een oorspronkelijk korte vokaal in open syllabe vóór de klemtoonsyllabe in een murmelvokaal over.

2e. Het Arameesch vertoont afwijkingen eenerzijds van het Arabisch, anderzijds van het Hebreeuwsch, op het punt van het consonantensysteem. Bijvoorbeeld: Wanneer in zekeren wortel een Hebreeuwsche sibilant aan een Arabischen geaspireerden dentaal beantwoordt, schrijft het Arameesch een eenvoudigen dentaal. Het telwoord 3 luidt in het Arabichs ثلاث in het Hebreeuwsch שלש, in het Arameesch שלה.

3e. Het Arameesch heeft ook zijn eigen plaats wat de flectie, het lexicon en de syntaxis betreft; maar het zou te ver voeren hierop in te gaan.

Het spreekt van zelf, dat de inscripties waarover wij gesproken hebben, aan de algemeen Arameesche kenmerken ge-

toetst moesten worden, in zoover men haar bijzonder karakter wilde vaststellen. Daarbij kwam men op enkele punten echter niet tot eenstemmige resultaten. Sommige teksten zijn namelijk zoo archaïstisch, dat men niet eens kan zeggen in welke taal ze gesteld zijn. Dit geldt voor de beide Panammu-inscripties. Het andere der te Zendjirli gevondene, de Bouw-inscriptie, is Arameesch; daaraan is niet te twifelen. En op grond daarvan hebben Müller ¹⁾ en Nöldeke ²⁾ ook de beide andere voor Arameesch verklaard, Halévy ³⁾ daarentegen hield ze voor Hetitisch. Bijval heeft laatstgenoemde niet gevonden, om de eenvoudige reden, dat er niets omtrent de taal der Hetieten bekend is. Maar ook de gronden van Müller en Nöldeke zijn zwak: Lidzbarski ⁴⁾ wijst er terecht op, dat b.v. de Duitschers opschriften zoowel in het Latijn als in hun moedertaal stellen. En bij ons komt hetzelfde voor. Inderdaad vertoonen de beide Panammu-inscripties geen enkel kenteeken, dat uitsluitend Arameesch is; en ze missen de kenteekenen, die men in een Arameeschen tekst verwacht.

Het blijft een belangrijke vraag in welke taal ze dan wèl gesteld zijn; maar die vraag schijnt bij onze tegenwoordige kennis van de Semitische dialecten nog niet beantwoord te kunnen worden.

De andere besproken opschriften zijn Arameesch, maar een eigenaardig archaïstisch Arameesch.

Proeven daarvan waren reeds lang bekend uit de Assyrisch-Arameesche teksten. Het telwoord 3 b.v. wordt daar niet $\text{ל} \text{ב}$ maar $\text{ל} \text{ב}$ geschreven, tegen den regel. Nu lag het voor de hand deze en dergelijke afwijkingen voor ontleeningen uit het

¹⁾ *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Band VII.

²⁾ *Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft*, XLVII, 96 ff.

³⁾ *Revue Sémitique*, I.

⁴⁾ *Ephemeris* I, S. 57 f. Zie ook Pognon *O. c.* p. 161 note 1.

Assyrisch te houden, waar het telwoord 3 šalašu luidt. ¹⁾ Maar Müller ²⁾ toonde aan, dat deze voor de hand liggende verklaring onjuist was, aangezien het Arameesch een Assyrische š door ʔ transscribeert.

De opschriften van Zendjirli, Nerab en koning Zakir brachten dergelijke afwijkingen in menigte, zoodat de regel van het oudste Arameesch schijnbaar in tegenspraak is met die van het latere; m.a.w.: in het oudste Arameesch worden de latere dentalen als sibilanten geschreven, in die gevallen, waarin het Hebreeuwsch sibilanten schrijft. Hoe is dit verschijnsel te verklaren?

Is het mogelijk, dat wij de taal in twee verschillende fasen zien, waarvan de laatste uit de eerste voortvloeit?

Is dus in het oudste Arameesch een sibilant uitgesproken, die later dentaal geworden is? Sommigen hebben dit gemeend. ³⁾ Maar er is een gewichtig argument tegen deze meening aan te voeren. De overgang van sibilant in dentaal is in de Semitische talen ongewoon. Men kan zich niet voorstellen hoe een oorspronkelijk geaspireerde dentaal eerst ont-aardt in een sibilant en daarna in een dentaal.

Maar er is een andere verklaring door Müller gegeven; namelijk deze: de oud-Arameesche schrijfwijze heeft niet precies de toenmalige uitspraak weergegeven: zij is onbeholpen en eerst de latere orthographie is juist. — Men zal, dunkt mij, tot deze hypothese zijn toevlucht moeten nemen, wil men zich een aannemelijke voorstelling van de klankverschuiving in de Semitische talen vormen. De oorspronkelijke geaspireerde dentalen (ث, ذ, ظ) zijn eenerzijds in sibilanten (ث, ذ, ظ) anderzijds in dentalen overgegaan (ث, ذ, ظ).

¹⁾ Zoo *Corpus Inscriptionum semiticarum* II, I, p. 5, 12 etc.

²⁾ *Wiener Zeitschrift*, Band V.

³⁾ o. a. Clermont-Ganneau, *Etudes d'Archéologie orientale*, II 198.

Deze onderstelling heeft een analogie in het moderne Arabisch, waar hetzelfde plaats vindt.

Ook wat het vocabularium betreft, nemen de oudste Arameesche inscripties een eigen plaats in. Terstond valt op, dat er zooveel woorden in voorkomen, die vroeger slechts uit het Hebreeuwsch bekend waren.

Dit kunnen leenwoorden zijn ; maar noodzakelijk is het niet.

Het is volkomen verklaarbaar, dat deze woorden oorspronkelijk ook in het Arameesche spraakgebruik hun plaats hadden, maar langzamerhand verdrongen zijn door andere, terwijl ze in het Hebreeuwsch bleven. Een voorbeeld van een dergelijk verloop leveren eenige Arabische woorden (ע, ש) die in deze opschriften voorkomen. Noch het latere Arameesch noch het Hebreeuwsch kent ze, in het Arabisch behooren ze tot de meest gebruikelijke. Onze inscripties vertegenwoordigen dus, wat het lexicon betreft, een periode, waarin de taal nog niet zoo scherpe trekken vertoont als later ; haar hooge waarde voor de Semitische taalkunde bestaat daarin, dat zij ons die oudste periode hebben leeren kennen.

Hooggeachte Toehoorders!

De monumenten van het Arameesch waarop ik Uw aandacht vestigde, zijn gering van omvang. Ze zijn echter de oudste documenten van een taal, die zich voortdurend uitbreidt, totdat zij bij het begin der Christelijke aera in Voor-Azie de heerschappij voert. In Babylonie en het Joodsche land is zij het voertuig der Joodsche gedachten; en in Noord-Palestina en Edessa wordt zij door het Christendom in beslag genomen; daar vertoont zij zich in een eigen dialect, het Syrisch; de oudste vertalingen van het Nieuwe Testament en de bronnen voor de geschiedenis van het oostersche Christendom zijn ons in het Syrisch bewaard.

Ik moet mij er toe bepalen deze dingen in het voorbijgaan te noemen; ik hoop echter, dat het mij gelukt zal zijn eenige belangstelling voor het Arameesch als taal en als letterkunde op te wekken; en dat mijn onderwijs aan zijn studie moge ten goede komen.

VERTALING.

1. Het monument, hetwelk opgericht heeft Z-K-R, koning van [Ha]māt en L-'š voor 'L-W-R ¹⁾. ²⁾
2. deze. Z-K-R, koning van Hamāt en L-'š, een man ³⁾ ⁴⁾ ben ik en
3. . . . Be'elšemīn; en Be'elšem[in] stond mij bij en maakte mij koning.
4. . . . en Bar-Hadad, de zoon van Hazaël, koning van Aram ⁵⁾. . . . ⁶⁾ en vereenigde tegen mij

¹⁾ Blijkbaar een god; hij wordt ook in het tweede fragment, r. 20 genoemd als de gene vóór wien het monument is opgericht. De naam is ons overigens niet bekend en het bevreemdt hem in dit verband te vinden, daar verder Be'elšemīn alleen op den voorgrond treedt. Dussaud houdt hem voor den god van Hazrak. (*Rev. arch.* 1908).

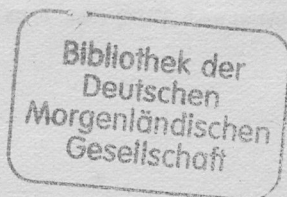
²⁾ Lidzbarski (*Litt. Centralblatt* 1098, Sp. 582) vermoedt dat hier באשרא gestaan heeft, dat, met het eerste woord van r. 2 verbonden den zin geeft: op deze plaats.

³⁾ אש komt nog een enkele maal in het Arameesch voor: *Corp. Inscr. Sem.* II, I, no. 141, 145; *Papyri-Sachau*, I, 14; II, 12.

⁴⁾ Pognon leest ענה en vat dit op als part. act. van ענה „antwoorden” en vertaalt: „je parle à tout le monde.” Ik houd deze constructie voor onmogelijk. Nöldeke (*Zeitschr. f. Assyr.*, XXI, 381) stelt voor: „Ich bin ein demütiger Mann”, dit is mij waarschijnlijker. Maar volgens Lidzbarski (*a. a. O.*) is de middelste radikaal niet zeker.

⁵⁾ Zoo wordt het rijk van Damaskus ook 1 Kon. 20, 1 enz. genoemd.

⁶⁾ זרה Een wortel זרה is in de sem. talen onbekend. Nöldeke (*a. a. O.*) acht het mogelijk, dat er זרה[ן] „en hij ging” staat. Maar hij zelf vindt dan het volgende Perfectum hoogst vreemd. Dussaud (*l. c.*) leest זרה[ן]. Dan behoort het woord bij r. 8: koning van Hazrak. Zeer vernuftig.

5. tien ¹⁾ koningen: Bar-Hadad en zijn leger ²⁾ en Bar-Gaš ³⁾ en zijn leger en

6. Kaweh ⁴⁾ en zijn leger en de koning van 'Amk ⁵⁾ en zijn leger en de koning van Gurg[um] ⁶⁾

7. [en] zijn [le]ger en de koning van Sam'al ⁷⁾ en zijn le[ger] en de koning van M-l-z ⁸⁾ [en zijn] le[ger]....

8. zeven

9. [zij] en hunne legers en al deze koningen richtten een belegeringswal ⁹⁾ op tegen Haz[rak].

10. En zij maakten een muur hooger dan de muur van Hazrak en zij maakten een gracht ¹⁰⁾ dieper dan [zijn] gr[acht].

¹⁾ Van het telwoord, dat aan 10 voorafgaat is alleen ש leesbaar; daar het mogelijk is, dat 2, 3, 6, 7 en 8 in het oud-Arameesch ש als beginletter hadden, is niet uit te maken, wat er gestaan heeft. Aan het beleg nemen blijkbaar slechts 7 koningen deel

²⁾ מַדְּבָרָה, maf'ala-vorm van den wortel דָּבַר. De plur. מַדְּבָרִים r. 9. Het Hebreeuwsche heeft gewoonlijk nog de oorspronkelijke beteekenis: legerplaats. Maar b.v. Josua 10, 5 is het: leger.

³⁾ Dezen naam wil Pognon ook *Corp. Inscr. Sem.* II, I, no. 105 lezen, waar de uitgevers hebben opgenomen. Heeft Pognon gelijk, dan volgt uit de genoemde inscriptie, dat Gaš een godennaam is, daar de vader van de persoon in kwestie שָׂדָשׁ genoemd wordt. Blijkbaar werden menschen (of uitsluitend vorstelijke personen?) niet zelden „zoon van god . . .” genoemd: Barhadad, Bar-Rekub.

⁴⁾ Uit de door Pognon (p. 161 sv.) aangevoerde Assyrische inscripties schijnt te volgen dat Kaweh niet ver van den Amanus lag.

⁵⁾ Tegenwoordig nog bekend.

⁶⁾ Komt ook in de Panammu-inscriptie (r. 15) voor. Het rijk grensde aan Sam'al. Zie Sachau in *Sitzungsber. Preuss. Akad.*, 1892, S. 313 ff. de Goeje, *Versl. en Meded. Akad. Letterk.*, 3e reeks, deel X.

⁷⁾ Waarschijnlijk het tegenwoordige Zendjirli.

⁸⁾ Volgens Dussaud het Assyrische Milid, dat wel te samen met Sam'al en Gurgum genoemd wordt.

⁹⁾ מַצֵּר. Pognon ziet hierin het Hebreeuwsche מַצֵּר. Nöldeke (*a. a. O.* S. 381) ziet er liever een Arameesch woord in, dat dan echter niet van den wortel צָר kan afgeleid worden daar deze met צ geschreven wordt in het Arameesch; hij brengt het daarom in verband met den wortel מַצֵּר, die in het Arab. „uitpersen” beteekent. Maar deze wortel komt niet voor; het schijnt mij het eenvoudigste מַצֵּר van den wortel צָר, „toebinden, insluiten” af te leiden.

¹⁰⁾ חַרְיָן. Dit woord is in het Arameesch ongebruikelijk. In het Assyrisch komt charisu in het Hebreeuwsch חָרַץ (Dan. 9, 25 †) in de beteekenis gracht voor.

11. en ik hief ¹⁾ mijn handen ²⁾ op tot ³⁾ Be'elše[mī]n en Be'elšēmī[n] antwoordde mij.

12. Be'elšēmīn tot mij [door] middel ³⁾ van zieners en door middel ⁴⁾ van '-D-D-N ⁵⁾....

13. Be'elšēmīn : vrees niet, want ⁶⁾ ik heb u koni[ng] [gemaakt]....

14. [sta]an met u en ik zal u redden ⁷⁾ van allen....

15. opgeslagen hebben tegen u een belegeringswal en hij sprak tot....

16. [a]l deze koningen, die opgesla[gen] hebben....

17. en deze muur....

¹⁾ נשנן. Een voorbeeld van de waw consecutivum, zoals men nog eenmaal in dezen regel en r. 15 vindt. Deze constructie was slechts in het Hebreeuwsch en Moabitisch bekend. Nöldeke vermoedt, dat zij buiten het Hebreeuwsche taalgebied alleen in plechtige uitdrukkingen en in נשנן נשנן werd gebruikt.

²⁾ Waarschijnlijk dualis. Deze is in het Arameesch slechts overgebleven in paarsgewijze voorkomende lichaamsdeelen en de telwoorden 2 en 200.

³⁾ אל, everigens zeldzaam is het Arameesch. Zie *Corp. Inscr.* II, I, No. 144. *Papyri-Sachau*, No. 1, l. 1. De lezing van de laatste plaats is niet geheel zeker.

⁴⁾ Letterlijk: hand. De uitdrukking is uit het Oude Testament bekend.

⁵⁾ De verklaring van dit woord is moeilijk, Halóvy wijst op den Hebreeuwschen eigennaam עֵדָד (*Revue Sémitique*, XVI.). Behalve עֵדָד komen van denzelfden wortel nog de eigennamen עֵדָה en עֵדָה (עֵדָה) voor. Het eigenaardige is, dat deze namen door *profeten* gedragen worden; in verband met onze inscriptie is het mij waarschijnlijk, dat de wortel עֵדָד een begrip uitdrukt, dat verband houdt met het profetische beroep. Een aanwijzing daarvoor ligt ook in de Arabische beteekenis van den wortel: tellen, berekenen (zie *Lisān al 'Arab*, IV, 273 vg). Meer durf ik uit deze weinige gegevens niet besluiten. In ieder geval is Halóvy's vertaling van עֵדָד „aide" te verwerpen. Zij berust op de verklaring van מֵעֵדָד (Psalm 147, 6); maar dit woord heeft met den wortel עֵדָד niets te maken.

Verder acht ik door de parallele Hebr. eigennamen de lezing van Pognon verzekerd tegenover Nöldeke's vernuftige conjectuur (*a. a. O.*). Dussaud vertaalt: „astrologen".

⁶⁾ כִּי komt overigens in deze beteekenis in het Arameesch niet voor.

⁷⁾ חֲלִיךְ †, schijnt = חֲלִיךְ.

Eerste inscriptie van Koning Z-K-R.

(H. Pognon, Inscriptions sémitiques, p. 158 svv).

- 1 [כ]צבא זי שם זכר מלך [ח]מת ולעש לאלור
- 2 זנה זכר מלך חמת ולעש אש ענה אנה ו
- 3 . . . בעלשמין וקם עמי והמלכני בעלשמין[ין]
- 4 . . . זהך והוחר עלי ברהרד בר חזאל מלך ארם ש
- 5 . . . עשר מלכך ברהרד ומחנתה וברגש ומחנתה ו
- 6 . . . קוה ומחנתה ומלך עמק זמחנתה ומלך גרג[ם]
- 7 [ומח]נתה ומלך שמאל ומ[חנת]ה ומלך מלז ומ[חנתה]
- 8 שבע
- 9 [מ]ו ומחנות הם ושמו כל מלכיא אל מצר על חז[רך]
- 10 [ו]הרמו שר מן שר חזרך והעמקו חרץ מן ח[רצה]
- 11 [ו]אשא ידי אל בעלש[מי]ן ויענני בעלשמין[ין]
- 12 בעלשמין אלי [ב]יד חזין וביד ערדן
- 13 בעלשמין אל תזחל כי אנה המל
- 14 ס עמך ואנה אחצלך מן כל
- 15 מחאר עליך מצר ויאמר ל
- 16 [כ]ל מלכיא אל זי מחא[ר]
- 17 ושורא זנה ז

VERBETERING

De plaats van inscriptie met die van de
vertaling verwisselen.

Da 94

Eerste inscriptie van Koning Z-K-R.

(H. Pognon, Inscriptions sémitiques, p. 158 svv).

-
- 14
15 מוחאז עליוך מצר וואמר ל
16 [כ]ל מלכיא אל זי מוחא[ר]
17 ושורא זנה ז
-

Dc 94

Dc 94

D. De 94

ULB Halle

3/1

000 884 464

